

Przystanek historia

<https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/einsatz-reinhardt/96585,Sprawiedliwi-z-Rawy-Ruskiej-Fryderyk-i-Maria-Czerwieniowie-oraz-Bazyli-Chmielews.html>

ARTYKUŁ

Sprawiedliwi z Rawy Ruskiej: Fryderyk i Maria Czerwieniowie oraz Bazyli Chmielewski

OKRES HISTORYCZNY

(1939-1945) II wojna światowa

Autor: WOJCIECH HANUS 25.11.2023

W październiku 1941 r. Niemcy zdecydowali o eksterminacji społeczności żydowskiej zamieszkałej w Generalnym Gubernatorstwie. Rozpoczęto ją w nocy z 16 na 17 marca 1942 r. i nadano kryptonim „Reinhardt”. Jej głównym celem

była deportacja do gett i obozów setek tysięcy Żydów, a następnie ich fizyczna likwidacja w utworzonych specjalnie do tego celu obozach zagłady w Sobiborze, Treblince i Bełżcu.

Rawa Ruska w dwudziestoleciu międzywojennym była niewielkim miastem powiatowym leżącym w północno-zachodniej części województwa lwowskiego. Status powiatu miasto zachowało także w okresie dwóch okupacji: sowieckiej (po 7 stycznia 1940 r. jako „rejon” – odpowiednik przedwojennego powiatu) i niemieckiej (po 1 sierpnia 1941 r. jako jedno z piętnastu nowo utworzonych starostw powiatowych dystryktu Galicja będącego integralną częścią Generalnego Gubernatorstwa)¹.

Powierzchnia powiatu w okresie okupacji niemieckiej wynosiła 2 547 km²; zamieszkały był przez 142 tys. osób. Społecznością dominującą w okupacyjnym powiecie rawskim byli Ukraińcy stanowiący 71 proc. ogółu mieszkańców (100 980 osób), drugą społecznością byli Polacy liczący 26 853 osoby (18,9 proc.), trzecią zaś Żydzi w liczbie 12 460 (8,7 proc.). Minimalny udział, bo zaledwie jedynoprocentowy, mieli także reichsdeutsche i volksdeutsche. Pomimo że społeczność żydowska była dopiero trzecia w powiecie pod względem liczebności, w jego stolicy z chwilą wkroczenia wojsk niemieckich Żydzi stanowili większość – na 12 tys. mieszkańców ogółem ich udział wynosił 7120 osób, a więc prawie 60 proc.

Sytuacja społeczności żydowskiej

Od samego początku decyzje podejmowane przez okupanta niemieckiego na terenie powiatu rawskiego wobec Żydów miały charakter represji. W lipcu i sierpniu 1941 r. doszło za przyzwoleniem władzy okupacyjnej do szeregu rabunków i dewastacji sklepów żydowskich, przypadków napaści i pobicia. Podobnie jak we Lwowie na społeczność żydowską Rawy Ruskiej nałożono milionową kontrybucję, wprowadzono nakaz noszenia na lewym przedramieniu opaski z gwiazdą Dawida, obowiązek pracy przymusowej i wiele innych ograniczeń.

Na terenie powiatu pod koniec czerwca i z początkiem lipca 1941 r. doszło także do pierwszych egzekucji, m.in. w lesie Wołkowica. Policja ukraińska, na podstawie wcześniej sporządzonej listy, rozstrzelała tam około stu żydowskich mieszkańców miasta do niedawna podejrzanych o sprzyjanie Sowiecom². Kolejnych kilkudziesięciu Żydów zabito na terenie miasta lub w jego okolicach na przełomie lipca i sierpnia 1941 r.

**Maria Czerwień. Fotokopia za:
„Biuletyn IPN” nr 3/2022**

Akcja „Reinhardt” i masowa eksterminacja Żydów

W październiku 1941 r. Niemcy zdecydowali o eksterminacji społeczności żydowskiej zamieszkałej w Generalnym Gubernatorstwie³. Organizatorem akcji na tym terenie był dowódca SS i policji w dystrykcie lubelskim – *SS-Brigadeführer* Odilo Globocnik. Rozpoczęto ją w nocy z 16 na 17 marca 1942 r. i nadano z czasem kryptonim „Reinhardt”. Jej głównym celem była deportacja do gett i obozów setek tysięcy Żydów, a następnie ich fizyczna likwidacja w utworzonych specjalnie do tego celu obozach zagłady w Sobiborze, Treblince i Bełżcu. Ten ostatni oddalony był zaledwie o ok. 20 km od Rawy Ruskiej.

Po zakończeniu akcji deportacyjnej Niemcy zorganizowali w Rawie Ruskiej tzw. getto otwarte, do którego na przełomie września i października 1942 r. przewieziono Żydów z Lubyczy Królewskiej, Magierowa, Niemirowa, Potylicza i Uhnowa. Oprócz deportacji doszło na tym obszarze także do pacyfikacji i masowych egzekucji.

W powiecie rawskim pierwsze aresztowania Żydów miały miejsce 19 marca 1942 r., dwa dni po rozpoczęciu akcji „Reinhardt”. Przybyła z Sokala Policja Bezpieczeństwa, wsparta przez Ukraińską Policję Pomocniczą (UPP) ulokowała ok. 1 tys. osób w transporcie kolejowym skierowanym do obozu zagłady w Bełżcu⁴.

Drugą brzemiennej w skutkach akcją była deportacja ok. 2 tys. rawskich Żydów przeprowadzona 27 lipca 1942 r. Tym razem w zbrodni brały bezpośredni udział: 133. kompania niemieckiego batalionu policyjnego, 60. kompania UPP ze Lwowa i miejscowa żandarmeria wsparta przez żydowską policję porządkową. W sierpniu 1942 r., po zakończeniu lipcowej akcji deportacyjnej, na terenie Rawy Ruskiej zorganizowano tzw. getto otwarte, do którego na przełomie września i października 1942 r. przewieziono Żydów z Lubyczy Królewskiej, Magierowa, Niemirowa, Potylicza i Uhnowa. Oprócz deportacji doszło na tym obszarze także do pacyfikacji i masowych egzekucji.

Tylko z początkiem października 1942 r. w okolicach Rawy Ruskiej zamordowano 29 uciekinierów z transportu do obozu zagłady w Bełżcu, a także dokonano pacyfikacji w Lubyczy Królewskiej, gdzie rozstrzelano 48 osób (16 Polaków i 32 Ukraińców), zaś Żydów przepędzono do pobliskiego (20 km) obozu zagłady w Bełżcu⁵. Z początkiem grudnia 1942 r. rawskie getto zamknięto, a następnie w dniach 7–11 grudnia 1942 r. zlikwidowano. Pretekstem, podobnie jak w przypadku innych gett, była epidemia tyfusu. Za przebieg akcji likwidacyjnej odpowiadała Policja Bezpieczeństwa, żandarmeria i UPP. Całością dowodził *SS-Unterscharführer* Josef Grzimek. Podczas akcji likwidacyjnej w mieście i okolicznych miejscowościach dokonywano masowych egzekucji. Wielu Żydów szukało schronienia w różnych kryjówkach i bunkrach na terenie getta.

Fryderyk Czerwień. Fotokopia za:

„Biuletyn IPN” nr 3/2022

Sprawiedliwi z Rawy Ruskiej

Fryderyk i Maria Czerwieniowie z szóstką dzieci w wieku od dwóch do szesnastu lat mieszkali na obrzeżach Rawy Ruskiej przy ul. Asnyka. Z chwilą rozpoczęcia 7 grudnia 1942 r. akcji likwidacyjnej rawskiego getta znalazło u nich schronienie jedenaścioro Żydów: Herman Graff, Regina Graff, Efraim Post, Dawid Post, Abish Post, Abraham Klag, Rachela Klag, Lazar Diller, Helena Diller, Mendel Hoch i Helena Lewin. Przed wybuchem wojny osoby te trudniły się w mieście kuśnierstwem, handlem, były nauczycielami w miejscowych szkołach⁶.

Fryderyk i Maria Czerwieniowie z szóstką dzieci w wieku od dwóch do szesnastu lat mieszkali na obrzeżach Rawy Ruskiej przy ul. Asnyka. Z chwilą rozpoczęcia akcji likwidacyjnej rawskiego getta znalazło u nich schronienie jedenaścioro Żydów.

Żydzi zostali ukryci w specjalnie wybudowanym schronie pod podłogą domu rodziny Czerwieniów. Zapewnienie pożywienia tak dużej liczbie ukrywanych osób i warunków do zaspokajania potrzeb fizjologicznych oraz utrzymanie wszystkiego w tajemnicy przed otoczeniem było ogromnym wyzwaniem. I tak np. toaletę małżeństwo Czerwieniów opróżniało nocą na zewnątrz budynku.

Czerwień, który utrzymywał rodzinę z handlu obwoźnego artykułami spożywczymi (masło, sery, jajka, mąka, kartofle czy kasza), mógł zakupić większą ilość produktów spożywczych, nie wzbudzając szczególnych podejrzeń. Był powszechnie znany w okolicy, zaopatrywali się u niego również Niemcy.

Bazyli Chmielewski. Fotokopia za:

„Biuletyn IPN” nr 3/2022

Młody mieszkaniec Rawy Bazyl Chmielewski, pracownik fizyczny niemieckich koszar wojskowych, na prośbę zaprzyjaźnionej rodziny Postów z Rawy Ruskiej zgodził się udzielić pomocy osiemnastoletniej Klarze Post. Dziewczynę, zaopatrzoną w dokumenty na nazwisko Jarosława Chmielewska, wywiózł do Skarżyska-Kamiennej. Jako jego siostra została umieszczona u rodziny Antoniaków, która do końca okupacji nie miała świadomości kogo przechowuje pod swoim dachem.

Bazyli Chmielewski po wojnie zamieszkał w Lublinie. W 1995 r. został uznany za Sprawiedliwego wśród Narodów Świata. Od 1997 r. był prezesem lubelskiego koła Sprawiedliwych wśród Narodów Świata.

Po zakończeniu działań wojennych Klara Post, po mężu Rieger, zamieszkała w Monachium. Utrzymywała z Chmielewskim przyjacielskie kontakty⁷.

Czerwieniowie wspierani przez Chmielewskiego udzielali pomocy Żydom aż do 8 maja 1944 r., kiedy to opuścili Rawę Ruską, osiadając na stałe w Wojcieszowie na Dolnym Śląsku. Po ich wyjeździe dzięki staraniom Chmielewskiego w domu przy ul. Asnyka zamieszkali Antoni i Maria Kogutowie.

Kogutowa była dobrze znana jednej z ukrywających się rodzin, gdyż przed wojną pracowała u nich jako pomoc domowa. Po załatwieniu przez Chmielewskiego wszelkich formalności w biurze meldunkowym małżeństwo Kogutów wprowadziło się.

„Najniebezpieczniejsze było to, że każdy przypadek podejrzanego wyjazdu czy przeprowadzki musiał być obowiązkowo zgłaszany do gestapo, czego dzięki Bogu w tym przypadku nie zrobiono. Zadbali o to moje znajome dziewczyny w biurze”⁸

- wspominał po latach Chmielewski.

W jego relacji czytamy jeszcze:

„nowe małżeństwo nie było tak zaradne, zmuszony byłem coraz częściej przyjeżdżać i pomagać im w zakupach i podobnych sprawach gospodarczych”.

Tuż przed wkroczeniem oddziałów Armii Czerwonej do grupy Żydów została dokooptowana przez Chmielewskiego jeszcze jedna Żydówka nazwiskiem Lewin.

„Nie znałem jej wcześniej – relacjonował Chmielewski – pierwszy raz poznałem ją, kiedy w 1944 r. moja gospodyni w Rawie Ruskiej, gdzie mieszkałem, pani Hryckowa, a sąsiadka Lewinowej, poprosiła mnie, aby zaopiekować się nią. Jej sylwetka była godna pożałowania, był to przysłowiowy wygłodzony kościotrup obciągnięty ludzką skórą, przybraną ubiorem chłopki ze wsi [...]. Jak twierdziła, przechowywała się ostatnio w lasach, bowiem jakaś chłopska rodzina nie chciała jej dalej u siebie trzymać. Po jedno czy dwudniowym pobycie w moim pokoju i po poprzednim uzgodnieniu z rodziną Postów zaprowadziłem Lewinową tam, gdzie ukrywali się pozostali”⁹.

Przez cały ten okres Chmielewski pozostawał w kontakcie z rodziną Czerwieniów, a także bezpośrednio z samymi ukrywanymi. Po latach stwierdził:

„miałem pieczę moralną i w każdej chwili, kiedy zaszła potrzeba, służyłem pomocą”¹⁰.

Ukrywani Żydzi szczęśliwie doczekali wkroczenia oddziałów Armii Czerwonej.

Po wojnie

Ofiarna pomoc, której małżeństwo Czerwieniów z narażeniem życia udzielało jedenastu Żydom, została dostrzeżona przez przedstawicieli nowojorskich organizacji Congregation Bnai Levy Isaac Anshei Rawa Ruska oraz Rawa Ruska Relief Committee, które już sześć lat po zakończeniu okupacji niemieckiej wydały stosowne oświadczenie, datowane 27 maja 1951 r. i podpisane przez sekretarzy organizacji Sama Essinga i Mosesa Katza. W złożonym oświadczeniu obydwaj zadeklarowali, że

„Fryderyk Czerwień, żona jego i ich dzieci [...] przechowywali w okresie okupacji niemieckiej w Rawie Ruskiej jedenastu Żydów [...]. Z narażeniem własnego życia i życia członków jego rodziny Fryderyk Czerwień wybudował pod własnym mieszkaniem schron, w którym przechowywał przez cały okres okupacji jedenastu Żydów, udzielając im pomocy, żywiąc ich [...]. My niżej podpisani składamy powyższe oświadczenie dobrowolnie, w dowód zobowiązania i wiecznej wdzięczności dla Fryderyka Czerwienia, jego żony i ich dzieci, doceniając ich bohaterstwo i ofiarność, gdyż z narażeniem własnego bezpieczeństwa i życia uratowali od niechybnej śmierci rodaków żydowskich [...]. Będziemy mu wdzięczni po wieczne czasy i nazwisko Fryderyka Czerwienia i jego rodziny będzie wpisane do serc naszych i do złotej księgi naszej organizacji”¹¹.

Żadna z uratowanych rodzin po zakończeniu okupacji niemieckiej nie zdecydowała się na powrót do Rawy. Część z nich zamieszkała we Włoszech, w Stanach Zjednoczonych i Australii. Rodziny te przez wiele lat po zakończeniu działań wojennych utrzymywały kontakt korespondencyjny z Czerwieniami. Z otrzymanych listów emanowała wielka wdzięczność za uratowanie życia:

„[...] czuję, że piszę do ojca, matki i rodzeństwa, którzy mnie rozumieją. Jednak wiercie mi moi kochani, że Was nie zapominam ani przez jedną chwilę. Ciągle o was mówimy i wspominamy”.

List z datą 9 lutego 1952 r. napisany został przez mieszkającego w Melbourne Abrahama Kłaga. W podobnym tonie brzmiały listy Hermana Grafa zamieszkałego we Włoszech. W nich także przejawiała się chęć zadośćuczynienia za pomoc¹².

Bazyli Chmielewski po wojnie zamieszkał na stałe w Lublinie. 18 października 1995 r. został uznany za Sprawiedliwego wśród Narodów Świata. Od 1997 r. był prezesem lubelskiego koła Sprawiedliwych wśród Narodów Świata. Funkcję tę sprawował do śmierci 27 maja 2004 r.¹³

Z kolei Fryderyk Czerwień zmarł 18 marca 1961 r. w wieku sześćdziesięciu lat, zaś jego żona Maria 18 czerwca 1982 r., dożywając 78 lat. Medalem Sprawiedliwych wśród Narodów Świata zostali uhonorowani pośmiertnie 25 maja 2003 r.¹⁴

Tekst pochodzi z nr 3/2022 „Biuletynu IPN”

¹ G. Hryciuk, *Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931-1948*, Toruń 2005, s. 41.

² A. Kruglov, M. Dean, *Rawa Ruska*, [w:] *Encyclopedia of Camps and Ghettos 1933-1945*, t. 2: *Ghettos In German-Occupied Eastern Europe*, Bloomington 2012, s. 819.

³ F. Katzmann, *Rozwiązanie kwestii żydowskiej w dystrykcie Galicja*, oprac. A. Żbikowski, Warszawa 2001, s. 6.

⁴ AŻIH, 301, sygn. 4950, Protokół zeznania Żyda Wolfa Sambola w sprawie prześladowania i mordowania ludności żydowskiej w mieście Rawa-Ruska w czasie okupacji niemieckiej, 4 V 1945 r., s. 4-5.

⁵ M. Koper, *Lubycza Królewska. Zagłada i próba upamiętnienia społeczności żydowskiej dawnego miasteczka*, „Studia Żydowskie. Almanach” 2012, nr 2, s. 214-215.

⁶ AŻIH, sygn. 301/6575, Zeznanie Marii Czerwień złożone do GKBZH w Polsce w sprawie uratowania w okresie okupacji niemieckiej przez jej rodzinę 11 Żydów w Rawie Ruskiej, 18 II 1967 r., s. 2.

⁷ *The Righteous Among The Nations Database*, https://righteous.yadvashem.org/?search=chmielewski&search Type=righteous_only&language=en&itemId=4014321&ind=0 [dostęp 30 XI 2021 r.]

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, s. 344–345.

¹⁰ *Światła w ciemności. Sprawiedliwi Wśród Narodów Świata. Relacje – Lichter in der Finsternis. Gerechte Unter Den Völkern. Berichte – Lights in the Darkness. The Righteous Among the Nations. Testimonies*; cz. 2; red. A. Dąbrowska, Lublin 2008, s. 343, <https://biblioteka.teatrnn.pl/dlibra/publication/20523/edition/20384/content> [dostęp 14.02.2022 r.].

¹¹ AIPN BU 392/37, Akta dotyczące pomocy Fryderyka i Marii Czerwień.

¹² AIPN BU 392/37, List Abrahama Klaga do rodziny Czerwieni, 9 II 1952 r., s. 35–39; List Hermana Grafa, 27 X 1949 r., s. 43–44.

¹³ Archiwum Programu Historia Mówiona Ośrodka „Brama Grodzka – Teatr NN” w Lublinie; biogram Bazylego Chmielewskiego, <https://biblioteka.teatrnn.pl/Content/34448/biogram.pdf>.

¹⁴ *The Righteous Among The Nations Database*, https://righteous.yadvashem.org/?search=Czerwie%C5%84&searchType=righteous_only&language=en&itemId=9456680&ind=0 [dostęp 1 XII 2021 r.].

COFNIJ SIĘ